

OSMANLI İLİM, DÜŞÜNCE VE SANAT DÜNYASINDA BALKANLAR

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı
07-09 Mayıs 2014

Toplantı Yeri:
Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, Edirne

İstanbul 2014

ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMÎ'NİN İSLÂM TARİHİ
ESERİ MERKEZİNDE TARİH METODOLOJİSİYLE İLGİLİ
GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE

Adem APAK*

Giriş

Müslümanlar, tarihin belli devirlerinde büyük medeniyetler kurdular. Asırlar boyu devam eden bu medeniyetler, güçlü oldukları dönemlerde onların hemen tüm problemlerine çözüm bulacak bir model oluşturmayı başardı. Ancak günümüzde İslâm toplumları, karşı karşıya geldikleri meselelerin halli konusunda çözümler bulmak bir tarafa, yeni yeni sıkıntılarla boğuşmaktadırlar. Sıkıntılarla baş edebilmek için Müslüman milletler, meselelerini çözmek için zengin kültür birikimlerine dayanarak bilgi edinme ve bilgileri kullanma yollarını bulmak zorundadırlar. Bu da gündeme metodoloji (usûl) konusunu getirmektedir. Yaşadığımız dünyada İslâm'ın bilimsel geleceğini yeniden oluşturmada en önemli meselelerden birisi, belki de başta geleni şüphesiz metodoloji sorunudur.¹

Bilimsel kaynaklardan istifade etmek ve yeni bilgiler üretmek için, bütün bilim dallarında olduğu gibi tarih sahasında da ciddi araştırma ve incelemeler yapabilmek için, ilmî araştırma usullerinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Zira bu usuller takip edilmeksizin gerçek manada ilmî eserler meydana getirmek mümkün değildir. Şu bir gerçektir ki, Müslümanlar, İslâm tarihi alanında pek çok kaynağa sahip olmalarına rağmen, İslâm dünyasında sistemli bir tarih metodolojisi geliştirememişlerdir. Her ne kadar başta İbn Haldûn olmak üzere, Birurî, İbn Miskeveyh, Reşidüddin Tabîb, İbn Saib el-Mağribî, Taceddin es-Sübkî,

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ademapak@hotmail.com

¹ *İslâmî Bilimde Metodoloji Sorunu*, (Yay. Haz. Mehmet Paçacı), Ankara 1991, s. 7-9, 85.

Muhyiddin el-Kaficî ve es-Sehavî gibi tarihçilerin, özellikle tarih tenkidi alanına önemli katkıları olsa da, İslâm tarih metodolojisi hala tam anlamıyla ortaya konulmuş değildir.

Burada Filibeli'nin tarih metodolojisiyle ilgili görüşlerine geçmeden önce, bu alanın öncüsü kabul edilen İbn Haldûn'dan kısaca bahsetmek gerekir. İbn Haldûn sadece İslâm tarihi değil, dünya tarihinde tarih eleştirisi ve tarih felsefesi yapan ve sistem kuran ilk ilim adamı kabul edilir. Öyle ki, onun geliştirdiği türden bir tarih felsefesiyle karşılaştırılabilecek Batılı ilk filozof, 18. yüzyılın düşünce dünyası temsilcisi Vico'dur. İbn Haldûn, tarih yazıcılığını, hikâye etme, aktarma, anlatma etkinliğinden kurtarıp, izah etme, açıklama etkinliğine ulaştırmıştır. Ona göre böyle bir bilim, yani tarih, ancak her zaman en genel ve en temel olanın nazariyatı ile ilgilenen bir felsefe ile temellendirilebilir.²

İbn Haldûn'un tarih eleştirisi ve felsefesi hakkındaki ileri fikirleri, Batılılar'dan ilgi görürken, Türk-İslâm dünyası tarafından unutulmaya terk edilmiş görünmektedir. Öyle ki, onun en önemli eseri olan *Mukaddime* ancak 18. yüzyıl ortalarında Arapça'dan Osmanlıca'ya çevrilebilmiştir. Bu ilgi de, onun tarih filozofu ve metodolog yönüne değil, daha ziyade İslâm tarihçiliği yönüne odaklanmış görünmektedir.³ İslâm tarihçiliği alanında bu eksikliği giderme hususunda bilhassa Filibeli'nin çabaları ve fikirleri, İbn Haldûn'un unutulmaya bırakılan tarih filozofu ve metodolog yönlerinin geçen asırda yeniden canlandırılması teşebbüsü olarak görülebilir.⁴ Bu anlamda tarihi olayları felsefi temellendirmelerle izah etme geleneğini tekrar gündeme getirmesi sebebiyle Filibeli, İslâm tarihi çalışmaları alanında geçen asır için önemli bir figür olarak kabul edilebilir. Gerçekten de Ahmet Hilmi'nin eserlerinde, aynen İbn Haldûn'da olduğu gibi, felsefi düşünce ve anlayış ön plana çıkmış, o felsefi konulara derin vukûfiyetiyle tarih felsefesi yapmıştır. İslâm tarihçiliğine eleştiricilik, sentezcilik ve karşılaştırmacılık metodunu yerleştiren sayılı tarih adamlarından biri olarak

² Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İstanbul 1992, s. 29-30.

³ Özlem, Doğan, s. 32-33.

⁴ Filibeli'nin İbn Haldûn ile tarih alanındaki ortak yönleri hakkında bkz. Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s. 133-136.

tebarüz etmektedir.⁵ Bu nedenle son dönemde yazılmış olan İslâm tarihleri arasından onun eseri ayrı bir önem kazanmaktadır.

Hayatı ve İslâm Tarihi Eseri

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, 1865 yılında günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan Filibe (Plovdiv) şehrinde dünyaya geldi. Babası Şehbender Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanım'dır. Filibe'de başladığı öğrenimine İstanbul'da devam etti. Galata Sultanisi'nden mezun olan Ahmed Hilmi, 1890 yılında Duyûn-i Umûmiye İdaresi'nde memur sıfatıyla Beyrut'a gönderildi. Daha sonra Jön Türkler grubuna katılarak Paris, Londra ve Kahire'de bu teşkilat adına siyasî faaliyetlerde bulundu. Mısır'da Jön Türkler'in kurduğu Terakkî-i Osmânî Cemiyeti'ne girdi, ayrıca Çaylak adıyla bir mizah dergisi çıkardı. 1901 yılında İstanbul'a gelen müellif, kısa süre sonra Fizan'a sürgün edildi. Sürgünde iken tasavvufa ve Senûsîlik hareketine ilgi duydu, bu arada Arûsiyye tarikatına intisap etti. Meşrutiyet'in 1908 senesinde ikinci defa ilan edilmesiyle İstanbul'a geri döndü. İttihad-ı İslâm isimli haftalık bir gazete neşrine başladı. Bu gazete kapanınca İkdâm ve Tasvir-i Efkar'da siyasî ve felsefî nitelikli makaleler yazdı. Daha sonra da Hikmet Ceride-i İslâmiyesi isimli bir mecmua çıkardı. 30 Ekim 1914'te 50 yaşında iken vefat etti. Cenazesi Fâtih Camii hazîresine defnedildi.⁶

Ziya Nur, Filibeli'nin ilmî kişiliği hakkında şunları söylemektedir: "Ahmed Hilmi, açık ifadesi, sade üslubu, yazının her nev'inden kalem oynatması, pek çeşitli mevzulardaki bilgi hamulesi ile meşrutiyet devrinin pek kıymetli mütefekkirlerinden biri olarak görünmektedir. Meşrutiyet'ten ölümüne kadar süren altı sene gibi kısa bir müddet içinde kırka yakın eser ve yüzlerce makale yazdığı görülmektedir. Bu bir muharrir için kolay kolay erişilemeyecek bir velûdiyettir ve misline rastlamak zordur."⁷

⁵ Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, s. 94.

⁶ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 278; Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiye'ye Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul 1979, s. 136-137; Nur, Ziya, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, I-II, İstanbul 1982, I, s. XIX-XXIII; Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I-III, İstanbul 1986, I, 3-4; Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi*, s. 51-57.

⁷ Nur, Ziya, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, I-II, İstanbul 1982, I, s. 24. Filibeli'nin eserlerinin bir listesi için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, II, 164.

Şehbenderzâde'nin en önemli eseri olan *İslâm Tarihi*, ilk önce birer cilt olmak üzere iki cilt halinde neşredildi.⁸ Bu kitap *İslâm Tarihi* adını taşımakla birlikte, İslâm tarihi konularıyla ilgili olan diğer ilimler hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre tarihle irtibatlandırılacak her ilim dalı (mesela, dinler tarihi, fıkıh, kelam, mezhepler tarihi, felsefe vs.) ile ilgilenenler de bu eserden istifade edebilirler. Filibeli'nin bu çalışması, genelde tarihin, özelde de İslâm tarihinin diğer ilimlerle ilgisini hem pratik, hem de teorik olarak ortaya koyması bakımından da güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Kitabın birinci cildi, uzun bir girişle başlamaktadır ki, bizim çalışmamıza bu kısım kaynaklık eder. Bu cildin bölüm başlıkları şöyledir: Arab Yarımadası ve Arab Kavmi, İslâm'dan Evvel Arablar, İslâm'ın Zuhurundan Evvel Dünya Ahvâli, Velâdetten Bi'sete Kadar, Hazret-i Muhammed'in Risaleti, Bi'setten Hicrete Kadar, Peygamber'in Mi'racı, Hicretten İrtihale Kadar, Peygamber'in Hayatı, İrtihal ve İrtihal Esnasında Erkan ve Müslümanlığın Durumu, Şemâili, Ahlâkı ve Hususiyetleri, Felsefe ve Sosyoloji, İslâm Dini, Mühim Meseleler, Ruh ve Garîbeleri, Dinlerin Mukayesesi, Hükümet Şekli ve Şûrâ Erkânı, Ashab'ın Mertebeleri ve Fazilet Meselesi.

İkinci ciltte ise şu konular vardır: İlk İhtilâf, Hazret-i Ebû Bekir'in Hilafeti, Hz. Ömer'in Hilafeti, Hz. Osman, Muhakeme, Hz. Ali'nin Hilafeti, Emevîler Devri, İlk Hukukçular ve İlk Mezhepler, Sair Mezhepler, Tasavvufun Safhaları ve Müfrit Meslekler, Bâtıniyye, Hurûfiyye, Abbasîler Devri, Alevîler, Endülüs Müslümanları, Afrika'da İslâmiyet, Türkler ve İslâm, Ehl-i Salîb, Moğollar ve İslâm, Tarikatlar, Osmanlı Türkleri, Vahhabîler ve Bazı Teşebbüsler, İnhitat ve Sebepleri, İslâm'ın İnhitâtı, Hal-i Hazırda İslâm, Islahât ve İstikbâl.

Konu başlıklarından görüleceği üzere Şehbenderzâde, İslâm tarihinin sadece siyasî yönünü değil, sosyal, kültürel, dinî vs. tüm yönlerini eserinde incelemiştir. Dolayısıyla bu eser, tarihçiler kadar, diğer beşerî ve dinî ilimler alanında araştırma yapanlara da kaynaklık yapacak niteliktedir.

⁸ Bu eser, Mümin Çevik (İstanbul 1971-Doğan Güneş Yayınları) ve Ziya Nur tarafından (İstanbul 1982-Ötüken Yayınları) sadeleştirilerek neşredilmiştir. Ziya Nur, ise eseri sadeleştirmekle kalmayıp, giriş kısmında müellif ve eseri hakkında tarutıcı bilgiler vermiş, ayrıca gerekli gördüğü bölümlere de kıymetli ilaveler yapmıştır.

Tarih Metodolojisiyle İlgili Görüşleri

Şehbenderzâde, eserinin giriş kısmında önce, *Okuyucuyla Hasbihal* başlığı altında metodolojinin öneminden, Müslümanlar'ın buna ihtiyacından ve kendisini böyle bir eser yazmaya sevk eden amillerden bahsetmektedir. Müellif, kâinattaki değişim ve etkileşime işaret ederek, bu değişimden fikirlerin de nasibini alacağını ifade edip, ardından değişmeyen, sabit kalan esasların olduğunu söyler ve bunu "giyim şekilleri" ve "giyim fikri"yle örnekendirir. Giyinme şekilleri, her kültür ve coğrafyaya göre değiştiği halde, "giyim fikri" her yerde sabit kalmıştır. İnsan için aslolan, kainattaki değişen ve sabit kalan tezahürleri tespit etmektir.⁹

Filibeli'nin ortaya koyduğu hususlardan biri de, Avrupa karşısından bilim ve teknik alanında geri kaldığımız gerçeğidir. Bu geri kalmışlığı telafi etmek için onları olduğu gibi taklit etmemizin doğru olmadığını, bunun yerine onlardan sadece gelişme (tekâmül) fikrinin alınması gerektiğini ifade eder. Bunun için de, ilahiyat ve felsefe gibi, Müslümanların geri kaldıkları ilim şubelerini geliştirmeli, bu alanda ilim adamı yetiştirmeye ve eserler ortaya koymaya çalışmalıyız teklinde bulunmuştur.¹⁰

Bilim ve teknik alanındaki temel eksiklerimizi tespit eden Şehbenderzâde, esas konuya gelerek tarihçiliğimizi de tenkit eder. Ona göre, diğer milletlerle karşılaştırıldığı zaman, İslâm âleminde pek çok tarihçinin yetiştiği ve sayısız tarih eserinin yazıldığı görülecektir. Ancak bu eserler, tahlil ve tenkitten yoksun olmaları nedeniyle, birbirinin tekrarı mahiyetinde olan kuru bilgi yığını, bazen de İsrailiyat ve hurafeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşit tarih kitapları telif eden müelliflerin yanında Birunî, İbn Haldûn gibi tarihçiler, tenkit ve tahlil usulüne göre eserler yazmışlarsa da, onlar azınlıkta kalmışlardır. Bunun sebebi de, İslâm dünyasında tarih felsefesinin, tarih tenkit ve tahlil usulünün gelişmemiş olmasıdır. Hal böyle olunca, metod yetersizliği ortada iken, müslüman müverrihlerden mükemmel tarih eseri yazmalarını beklemek hayal olacaktır.¹¹ Filibeli kendisinden önceki tarihçileri -istisnalar olmakla birlikte- olayların sebep-

⁹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 2.

¹⁰ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 3.

¹¹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 6-7.

sonuç ilişkileri üzerinde durmadan fasit dairede dolaşan, taklitçilik ve nakilcilik yollarını takip eden kıssa-hikâye yazarları olarak görür.¹²

Ahmed Hilmi, tarihî malzeme ve kaynağın bolluğuna rağmen, bir tarih metodolojisi oluşturamadığımızdan dolayı Müslümanların bu alanda dikkate değer eserler veremediklerini; buna karşılık Batılılar'ın, geliştirdikleri bilimsel metodlarla üstelik bizim kaynaklarımızdan istifade ederek birçok tarih kitabı telif ettiklerini söyler ve Dozy'nin Abdullah Cevdet tarafından dilimize çevrilen *İslâmiyet Tarihi* kitabını buna örnek gösterir. Müslümanların, İslâm aleyhindeki fikirleriyle kendilerini rencide eden bu eserden son derece rahatsız olduklarını, buna ancak reddiyelerle cevap vermeye çalıştıklarını, fakat ilmi metodlardan uzak reddiyelerin birer tepki mahsulü oldukları için istenilen neticeyi veremediklerini belirtir.¹³

Filibeli, Müslümanlar'ın genelde metodoloji, özelde de tarih metodolojisi alanındaki eksikliklerini vurguladıktan sonra kendisinin de bu husustaki noksanlıkları gidermeye yardımcı olacağını umduğu bu eseri yazmaya karar verdiğini söyler. Ancak, eseri yazma aşamasında kendisinin büyük tenkitlerle karşı karşıya kaldığını da ifade eder. "İctihat kapısı" kapandı diye hüküm koyanların, her türlü yeniliğe engel olduklarını, bunun da Müslümanların ilmen ve fikren geri kalmasına sebep olduğunu, kendisinin ise bu tenkitleri hiç dikkate almadan, doğru bildiği şekilde eser yazacağını belirttikten sonra, *Hasbihal*'ini şu sözleriyle tamamlar: "Bu maruzatımızdan maksadımız, müctehidlik davası veyahut şu eseri yazmak için mecburiyette kaldığımız değildir. Hiç olmazsa, ictimaiyyâta ait hususâtta milli ittilaya saadet ve hayatımıza mütedâir maddelerde yavaş yavaş seleflerimizin sözlerinden başka sözleri de işitmeye ve hazmetmeye alışmalıyız."¹⁴

Şehbenderzâde, metodolojinin önemini *Hasbihal*'inde vurguladıktan sonra, eserinin girişinde (Medhal) tarih metodolojisi sisteminin önemli bir bölümü olan tarih kavramlarını açıklamaya geçer. Kavramların başında tabii olarak tarih gelir. Müellif, tarihi "İnsanların ilk zuhurundan itibaren nasıl yaşadıklarını ne yaptıklarını, ne düşündüklerini bildiren malumat mecmuasıdır" şeklinde tarif

¹² Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, s. 94.

¹³ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 7.

¹⁴ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 8-11.

eder. Ardından tarih ilmiyle ilgili olan ve bazen birbirleriyle karıştırılan esâtir ve hurâfât tabirlerini ve bunların birbirleriyle olan benzerlik ve farklılıklarını izah eder. Esâtir=Mythe, ona göre insanların hayallerinde icat ettikleri kaybolmuş timsalleridir. Esâtir, insanoğlunun her şeyi bilmek istemesinden doğmuştur ve tarihi kıymeti yoktur. Hurâfât ise, doğru vakaların hayal neticesinde tahrif edilmesiyle ortaya çıkar. Hurâfâtın temeli tarihe dayandığı için, esatire göre tarih için daha önemlidir. Bu kavramlara bir de Rivâyât-ı Akvâm=tradition, gelenek, an'aneyi de eklemek gerekir.¹⁵

Tarih çalışmalarında konuların daha iyi anlatılabilmesi için tarih dönemlerinin bölümlenmesine gidilmiştir. Tarih genelde tarih öncesi ve tarih sonrası olarak ikiye ayrıldıktan sonra tarih öncesi, taş devri, tunç devri ve demir devri olarak sıralanmakla beraber, bu sıralamanın kesin olduğu iddia edilemez. Zira günümüzde dahi hala taş aletleri kullanan, yani medeniyette taş devrini yaşayan insanların varlığına şahit oluyoruz. Tarih sonrası taksimat ise Kadim zamanlar, Orta Çağ ve Son Çağ olarak yapılmaktadır. Bunun yanında Tarih-i Enbiya, İslâm Tarihi gibi hususi anlamda tarih bölümlmeleri de yapılmaktadır.¹⁶

Filibeli, tarih bölümlemesinden sonra, tarihin kaynaklarından bahseder. Eski milletlerden kalan eserler, mabetler, piramitler, levhalar, yazılı eserler, destan vs. rivayetler tarihe kaynaklık etmektedir.¹⁷ Müellif, Giriş'in ikinci bahsinde genel anlamda felsefeyi ele almaktadır. Şehbenderzâde, herhangi bir eseri tetkik için veya bir tartışmaya girişmeden önce, gerek eserin müellifi, gerekse muhatabın felsefî düşüncesini bilmenin gereğine işaret etmekte, "böyle olmazsa insanın elinde hakikat mi'yarı ve tedkik ölçüsü bulunmayacağından, zıt fikirlerin oyuncağı olur, ya yazılan şeyi sebepsiz reddetmek veyahut muhakemesiz kabul etmek zorunda kalır" diyerek felsefe bilmenin lüzumunu açıklamaktadır.¹⁸ Zamanımıza kadar geçen dönemde insanlar, neden-niçin sorularına cevap vermeye çalışan felsefe alanında birçok görüşler serdetmişler ve neticede materyalizm, hümanizm, rasyonalizm, realizm gibi felsefî sistemler geliştirmişlerdir. İnsanlar, az veya çok kendi fikirlerini bu sistemlerle ifade eder hale gelmişlerdir. Bu nedenle insanların fikirlerini tespit ve tenkit ederken, onların hangi felsefî düşün-

¹⁵ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 12-14.

¹⁶ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 14-16.

¹⁷ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 16.

¹⁸ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 17.

ce sistemine dahil olduklarının bilinmesi, bize muhatabımızı tanımada önemli ipuçları vermekte ve karşımızdaki şahsı veya eseri daha tutarlı bir şekilde tanıma ve inceleme imkânı sağlamaktadır. Bundan dolayı hayatın her yönüyle ilgilenen felsefenin tüm ekolleri ve görüşlerinin detaylı bir şekilde bilinmesine ihtiyaç vardır. Tarihçi de kuşkusuz bu bilgi alanında yeterli donanımına sahip olmalıdır.¹⁹ Görüldüğü gibi Ahmed Hilmi, determinizm, pozitivizm, materyalizm gibi politik, ekonomik ve sosyal ekolleri çağdaş mezhepleri ve sistemleri İslâm tarihinin konuları arasına dahil ederek bu ilmi, muhteva metod bakımından yenilemeye çalışmıştır.²⁰

Asırlardan beri bize intikal eden ve ancak ciltlerle kitapta anlatılabilecek bu felsefi birikimi ve felsefi sistemleri kısaca anlatmanın zorluğuna işaret eden Filibeli özet de olsa bir malumat aktarmanın gereğini duyduğundan, tarihçi için önemli bulduğu bazı felsefe sistemlerini kısaca tanıtmaktadır. Müellifin sadece ıstılah manalarıyla açıkladığı felsefe sistemleri şunlardır: Akliyyûn, Akılcılar-Rasyonalizm; Zihniyyûn-Zihinciler, İdealizm; Hissiyyûn-Sensualizm; Tenkitçiler-Kritisizm; İsbat ve Tekamülcüler-Pozitivizm, Evolutionizm; Maddiyyûn ve Ferdiyyûn-Materyalizm ve Monizm; Vücudiyyûn, Ruhaniyyûn-Panteizm, Spritualizm; İlahiyyûn-Deizm.²¹

Ahmed Hilmi, felsefenin önemi ve felsefi düşünce sistemlerinin bilinmesinin gereği gibi konuları aktardıktan sonra, din konusuna geçerek din-felsefe ilişkilerini ele almakta, ardından dinin tarifi, din hissi, dinin lüzumu ve dinin faidelerinden bahsetmektedir.²² Anlaşılan, insanı konu alan tarih, felsefe ve din ayrımının mümkün olmadığını müellif burada vurgulamak istemiş, bu alanlardan herhangi birinin incelenmesi esnasında diğerlerinden müstağni kalmanın mümkün olmayacağı düşüncesini ortaya koymuştur. Filibeli dinin yeri ve önemini belirttikten sonra, dinsizliğin toplum üzerindeki menfi tesirlerini ve ahlâkın ortadan kalkmasının tehlikelerini izah eder.²³ Müellif din konusundaki görüşlerini dinlerin tasnifi ve din münekkitletlerinin fikirleriyle tamamlar. Din mü-

¹⁹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 17.

²⁰ Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, s. 94.

²¹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 17-21.

²² Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 24-37.

²³ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 38-46.

nekkitleri başlığının altında Kant, Spinoza, Strauss, Bauer ve Renan'ın görüşlerini ele alıp tenkidi bir şekilde değerlendirir.²⁴

Filibeli tarih metodolojisiyle ilgili görüşlerine gayri muslim tarih ve tenkitçilerin fikirlerini zikrederek son vermektedir. Ona göre tarihle bilimsel anlamda meşgul olan herkesin, bu müellifleri ve fikirlerini en iyi derecede bilmesi, onların İslâm tarihi ile ilgili yaptıkları tahribatı tespit ve tamir için lüzumludur. Müellif bu şahısların başında Volter'i zikreder. Volter, *Mohammed ou le Fanatisme* (Muhammed ya da Taassub) isimli bir tiyatro eseri yazmış, burada gerek İslâmiyet, gerekse Hz. Peygamber (sav) hakkında batı insanına yanlış ve taraflı bilgiler vermiştir. Henri de Bornic de, Volter'in çalışmasına benzer bir eser kaleme almıştır.²⁵

Ahmed Hilmi, daha sonra eserinde en çok eleştiriye tabi tuttuğu müsteşrik olan Dozy'nin kitabı ve fikirlerini ele alır. Zaten Şehbenderzâde bu müsteşriğin eserine reddiye yazmak niyetiyle oluşturulan komisyonun hedefini gerçekleştirememesi neticesinde, tek başına böyle bir eser yazmaya niyetlendiğini daha önce ifade etmişti.²⁶ Ancak Filibeli'nin *İslâm Tarihi*, "Dozy öyle dedi, biz öyle diyoruz" şeklinde bir reddiye değil, bu alanda sistemli ve orijinal olarak yazılmış bir tarih çalışmasıdır. Bununla birlikte müellif, müsteşriklerin İslâm tarihi konularındaki ithamlarına, Dozy'nin fikirleri çerçevesinde cevap da vermektedir.

Şehbenderzâde eserinin girişinde ünlü Filozof Ernest Renan ve onun fikirlerinden genişçe bahsetmektedir. Renan'ın *Din Tarihi Hakkında Mutalaalar* isimli eserinde, Hz. Peygamber'i (s.a.v) son derece tarafsız bir şekilde tedkik ettiğini ifade ettikten sonra, ancak onun bütün değerlendirmelerinde tarafsız bir şekilde davrandığını söylemenin yanlışlığına işaret ederek Renan'ın hatalı bulduğu yönlerini eleştirir.²⁷ Müellif, Renan'dan sonra Carre de Vaux'un fikirlerini ele almakta ve bu müsteşriğin cihad ve kadınların örtünmesi konularındaki eleştirilerine cevap vermektedir.²⁸

²⁴ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 74-80.

²⁵ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 81-82.

²⁶ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 82-83.

²⁷ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 83-90.

²⁸ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 90-91.

Filibeli, fikirleri hakkında izahat verdiği bu müsteşrikten sonra sırasıyla Garsain de Tassy, Caussin de Perceval, Weil, Muir, Chante pide Ia Cosie gibi doğubilimcilerin eserleri hakkında kısa bilgiler vererek, *İslâm Tarihi* girişinde serdettiği metodolojiyle ilgili görüşlerini tamamlamaktadır.²⁹

Filibeli'nin tarih metodoljisiyle ilgili düşüncelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Müslümanların bilimsel anlamda en büyük eksikliklerinden birisi şüphe-siz metodolojidir. Tarih sahasında da bu eksikliğin olduğu açıktır. Tarih felsefesi ve tarih tenkidi gelişmediği için, Müslümanlar tarih alanında önemli ve orijinal eserler ortaya koyamamışlardır.

Tarih felsefesi, tarih tenkidi gibi usüllerin Batı'da bizden çok daha ileride olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu nedenle bizlerin, bu metodları alma ve istifade etme mecburiyetimiz vardır. Bu bahiste tutucu davranmanın veya Batı karşısında komplekse girmenin bir anlamı yoktur.

Tarih alanında inceleme yapacak kişinin, düşünce sistemlerini ortaya koyan felsefe, bilhassa tarih felsefesi hakkında yeterli bilgi sahibi olması lazımdır. Buradan biz, gerek tarih eseri yazacak müelliflerin, gerek tarih ilmini talep eden öğrencilerin, gerekse bu ilme merak duyan insanların, bir tarihi eser okumadan önce mutlaka belli düzeyde felsefi altyapıyı elde etmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Tarihçi, tarih ilminin yanı sıra aynen tarih gibi insanı konu alan dinler hakkında da gerekli ve yeterli bilgi donanımına sahip olmalıdır. Bilhassa din konusunda yazılmış eserleri ve müelliflerin fikirlerini iyi tanımalıdır.

Nihayet tarihçi, İslâm, Hz. Peygamber veya İslâm tarihinin herhangi bir dönemi ya da şahsiyeti hakkında eser yazmış olan müsteşriklerin fikirlerini ve onların eserlerini iyi tetkik etmeli, bir taraftan onların görüşlerinden istifade etmeyi düşünürken, diğer taraftan da onların İslâm ve Hz. Peygamber hakkında yaptıkları mesnetsiz ve haksız eleştirileri, yine onların da kabul ettiği tarih tenkit usulleri çerçevesinde cevaplamalıdır.

²⁹ Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, I, 95-96.

Sonuç

Netice olarak ifade etmek gerekirse, İslâm tarihçiliği zaman içinde bir yandan Birûnî ve İbn Haldûn gibi öncü tarihçilerin ortaya koydukları tarihçilik ilkeleri, diğer yandan da onların takipçileri olan araştırmacıların uyguladıkları yeni usüller çerçevesinde yaptıkları çalışmalarla önemli gelişmeler göstermiştir. Kuşkusuz bu hususta geçen asırda İslâm tarihi metodoljisine önemli açılımlar kazandıran Filibeli Ahmed Hilmi'nin katkıları inkâr edilemez. Zira o, İslâm tarihçiliğine, tenkit, analiz ve sentez metodlarını yerleştiren ve bunların bizzat örneklerini sunan sayılı ilim adamlarından biri olarak kabul edilmektedir.³⁰

³⁰ Bu konuda bk. Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, s. 94-95; Uçman, Abdullah, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, XXXVIII, 424-425; Özervarlı, M. Sait, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, XXXVIII, s. 425-426.

Kaynakça

- Bolay, Süleyman Hayri: *Türkiye'ye Ruhcu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul 1979.
- Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972.
- Hizmetli, Sabri: *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991.
- Kara, İsmail: *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, I-III, İstanbul 1986.
- Nur, Ziya: *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, İslâm Tarihi*, I-II, İstanbul 1982.
- Paçacı, Mehmet: *İslâmi Bilimde Metodoloji Sorunu*, Ankara 1991.
- Özervarlı, M. Sait: "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, XXXVIII.
- Özlem, Doğan: *Tarih Felsefesi*, İstanbul 1992.
- Uçman, Abdullah: "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, XXXVIII.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çadaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979.
- Yılmaz, Yasin: *Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.